

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1492822

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 525-550

Makalenin Geliş

Tarihi

30/05/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

05/06/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

BUYRULTULAR ÜZERİNDEN AKLIN YOLU: NIETZSCHE VE DİVAN ŞAİRİNİN ORTAK SÖYLEMLERİ

Saadet KARAKÖSE¹

Alican GÜZEL²

ÖZET

Felsefe binlerce yıllık bir beşerî tecrübenin var olan ve değişen şartlara dair yorumlarını ihtiva eder. Bu düşünme idmanının içinde insan yaşantısı ve metafizik gibi meseleler tartışılır. 19. asrın en önemli filozoflarından olan Nietzsche, aydınlanmanın insanın içindeki boşluklara faydasının olmadığını iddia ederken çözümünü "Üstinsan" ülküsü olarak gösterir. İçinde Hint, Yunan ve İran gibi kadim mitolojilerin tesirini barındıran tasavvufi düşünce biçimi de insanın içindeki boşluklara dair çözüm üretmeye çalışır. Tasavvuf da İnsan-ı Kâmil olarak adlandırdığı Üstinsanı arayış çabası içindedir. Bu hedefe erişmek için de geçilmesi gereken merhaleler vardır. Birbirine zıt görünen, farklı toplum ve kültürlerin içinden çıkan farklı iki düşünce sistemi, ihtiva ettiği farklı hayat tecrübelerine karşın birçok noktada paralellik arzeder. Divan şiiri temel olarak tasavvufi düşünce sisteminin üstüne bina edilmiştir. Klasik şiir, tasavvufi düşüncenin damıtıldığı bir mecra olarak görülebilir. Dünyanın ve dünyaya gelen insanın geçiciliği, insanın dünyada görevlerinin oluşu,

¹ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., saadetk@pau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8784-1149

² Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., canguzel1990@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2703-6666

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 525-550

insanca yaşama, ölümden sonra bekaya ulaşma ilkeleri ve hepsinden önemlisi toplumu aydınlatma görevi düşünebilen insan için bir vazife olmuştur. Bu vazife kişinin kendi tecrübelerinden; ibret veya örnek aldığı gözlemlerinden ve iç dünyasında cereyan eden sorgulamadan kaynaklanır. Toplumlar ve gelenekler ne kadar farklı olursa olsun insan tabiatı aynıdır. Bu çalışmada Nietzsche ve divan şairleri arasındaki söylem benzerlikleri tartışılacaktır. Mukayese Klasik şiir mantığıyla Nietzsche'nin insan, toplum ve tabiatla ilgili görüşleri üzerinden yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Nietzsche, Üstinsan, divan şiiri, tasavvuf, divan şiiri, İnsan-ı Kâmil

THE WAY OF REASON THROUGH COMMANDMENTS: JOINT DISCOURSES OF NIETZSCHE AND THE DIVAN POETS

ABSTRACT

Philosophy includes the interpretations of thousands of years of human experience regarding existing and changing conditions. In this thinking exercise, issues such as human life and metaphysics are discussed. Nietzsche, one of the most important philosophers of the 19th century, claims that enlightenment does not benefit the gaps inside humans, and presents the solution as the ideal of the Übermen. Sufi thought, which includes the influence of ancient mythologies such as Indian, Greek and Iranian, also tries to find solutions to the gaps within humans. Sufism also strives to search for the Übermen, whom it calls the Perfect Man. There are stages to be passed to reach this goal. Two different systems of thought, which seem to contradict each other and originate from different societies and cultures, are parallel in many points, despite the different life experiences they contain. Divan poetry is basically built on the Sufi thought system. Classical poetry can be seen as a medium through which Sufi thought is distilled. The transience of the world and the human being born into the world, the duties of man in the world, the principles of living humanely, reaching permanence after death, and most importantly, the duty of enlightening the society have become a duty for people who can think. This task comes from one's own experiences; It stems from the observations he takes as a lesson or example and the questioning that takes place in his inner world. No matter how different societies and traditions are, human nature is the same. In this study, the similarities in discourse between Nietzsche and divan poets will be discussed. The comparison will be made through Nietzsche's discourses with the logic of classical poetry.

Keywords: Nietzsche, Übermen, divan poetry, Sufism, divan poetry, Perfect Man

GİRİŞ

Hayat tecrübesi, insanların hangi şartta olursa olsun belli bir noktaya getirir. Tecrübe kimini filozof yapar kimini şair. Bunlar hayatın formüllerini çıkarma gayretindedir. Şairler bunu duyguların gölgesinde, filozoflarsa soruların izinde

yaparlar. Çağlar geçerken ilk insandan beri insanoglu, yaşanagelen sorunlara karşı belirli yaklaşımlarda bulunmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımlar neticesinde türlü yorumlar ve düşünce biçimleri oluşmuştur. Elbette geçen çağlarla beraber birçok farklı yorum ortaya çıkmış, bunlar bazen bir diğerine karşıt olarak olabilmıştır. Yine de hemen hepsinin amacı dünyanın gerçeklerine dair bazı açıklamalarda bulunmaktır. İnsanın, beşer olmaktan çıkıp gerçek bir insana dönüşmesi, onu elemden kurtarıp mutlu edecek yegâne şeydir.

Buyrultu, kelime anlamı olarak devlet erkânınca yazılan ferman diye bilinen emirdir. Bu manada kelimenin, manifesto ve söylem gibi, bir fikri ilan ve deklare etmeye yarayan kavramların arasında değerlendirilmesi gerekir. Türk-İslam kültüründe bir meşruiyet ifadesi olarak hutbe geleneği meşhurdur. Bir hükümdarın okuttuğu hutbe, onun hâkimiyetini resmi olarak ilan eden bir buyrultudur. Bu sebeple sıradan bir söylemden ziyade yapılması zorunlu şeyler bütünü olarak da değerlendirilebilir. Edebi olarak birçok meşhur manifesto vardır: Victor Hugo, *Cromwell* adlı oyununun ön sözü, Ahmet Haşim'in Piyale'nin ön sözündeki "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar"ı, Orhan Veli'nin Garip için yazdığı "Önsöz", Andre Breton'un "*Le Manifeste du surréalisme*" adlı eseri, Fecr-i Âtî'ye mensup sanatçıların ortak olarak yazdığı "Fecr-i Âtî Encümen-i Edebîsi Beyannamesi", Emile Zola'nın "*Le Roman Experimental*"i, Jean Moreas'ın "*Manifestes du Symbolisme*"i, Filippo Tommaso Marinetti'nin "*Manifeste du Futurisme*"i bazı meşhur edebî akım ve düşüncelere ilişkin manifestolardır. Siyasi olarak, Atatürk'ün *Gençliğe Hitabeti*, *Nutuk'u* ve vecizeleri de birer buyrultu örneğidir. Aliya İzzetbegoviç'in "*İslam Deklarasyonu*", Karl Marx'ın "*Komünist Manifesto*"su, Friedrich Engels'in "*Otorite Üzerine*"si manifesto örnekleri olarak verilebilir. Tüm bu manifesto örneklerinde, bir görüşün kural teşkil edecek söylemleri, aforizmaları ve buyrultuları yer almaktadır. Dolayısıyla her biri uyulması gereken kurallar manzumeleri olarak değerlendirilir.

19. asırda Avrupa'sında pozitivist düşünce biçimi revaçtaydı. Dinî ve mistik yorumlara olan ilgi azalmış, insanlar manevi bir boşluğa düşmüşlerdi. Nitekim bu çağda nihilizm insanların sarıldığı bir düşünce hâline gelmiştir. Ancak pozitivism ve nihilizm insanların içdünyalarına dair bir çözüm üretmekten yoksundu. Friedrich Nietzsche (1844-1900), "*19. Yüzyıl felsefesinin irrasyonel kanadında yer alan büyük bir düşünürdür. Onun felsefesinin çıkış noktasında, insanların kendileriyle, dünyayla ve neyin gerçekten asli bir değere sahip olduğuyla ilgili geleneksel düşünce tarzının insanları tatmin etme kapasitelerini ve dolayısıyla Batı kültür ve uygarlığının açıklayıcı, yorumlayıcı ve değer biçici temellerinin aşınması, savunulamaz hâle gelmesi olgusu bulunur.*" (Cevizci: 2015, 470)"

Batılı düşünce sisteminde dinî ve manevi fikirlere karşın akılcılık ve bilim ikame edilmeye çalışılıyordu. “Nietzsche’ye göre boşluk, Aydınlanma akılcılığı ve bilimciliği tarafından doldurulamayacak kadar derindir. (Cevizci: 2015, 470)” Kendisi de dinî ve mistik yoruma karşı olan Nietzsche, pozitivist yaklaşımın da bu manada eksik olduğunu düşünüyordu. Bu da onu yer yer bir bocalama ve çelişkiler yumağının içine atıyordu. Her ne kadar dervişâne bir yaşama karşı gelip mutluluğu bu dünya içinde konumlandırırsa da mesele Üstinsana gelince bir dervişin de yapması gereken davranış ve düşüncelerin üstünde duruyordu. İnsan eksiklerinin üstüne giderek son mertebesi olan Üstinsan versiyonuna ulaşmalıydı.

Tasavvufî düşünce sisteminin içinde yoğrulan divan şairi için hedef İnsan-ı Kâmil mertebesidir. Mevcut düşünce sisteminde doğrudan bir mistik boyut söz konusudur. Beka ile birlikte hakikate ulaşmak ve gerçek manada huzura kavuşmak için kişi, her türlü eleme katlanmak pahasına İnsan-ı Kâmil mertebesine erişmeye çalışmalıdır.

Her iki düşünce biçiminde de insanın (başkalarıyla değil) kendisiyle savaşması ve eksikliklerini gidermek suretiyle mevcut hâlden daha yüksek bir mertebeye erişmesi gereklidir. İlkel insanın içinde bulunan vahşet (nefsâni yahut mizaç olarak) yenilmesi gereken bir olgudur. Nietzsche ve divan şairi zaman-mekân sınırının ötesinde elemin olmadığı bir noktaya erebilmek için bu mefhumla mücadele edilmesi gerektiğini savunurlar. Esasında ikisinde de sonsuz bir huzurun vaat edildiği açıktır. Nietzsche’nin Bengi Döngüsünde de Üstinsan olabilen kişi sonsuz kere bu noktaya ulaşacaktır.

Burada kurulacak olan mukayese Nietzsche’nin Böyle Buyurdu Zerdüşt adlı eseri merkeze alınarak yapılacaktır. Onun görüşleri, tasavvufî düşüncenin imbikten geçirilerek envaiçeşit söylemleriyle benzerlikler üzerinden okunacağı için Nietzsche’nin eserinde bu manadaki temel ilkelerini irdelemek gereği doğmaktadır:

1. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* özelinde metafiziği reddeder görünür. Ona göre metafiziğe eğilim insanların ikinci bir dünya yaratarak kendilerini iyi hissetmelerini ve açıklayamadıkları şeylere dair cevap bulmalarını sağlamasındandır. Bilim dünyasında Nietzsche’nin metafiziği reddedip etmediği yönünde bir uzlaşma yoksa da o daha ziyade metafiziğe karşı bir noktada konumlandırılır: “Yorumcular Nietzsche’nin metafiziğe yaklaşımı hakkında uzun süredir tartışmaktadır... En azından Nietzsche’nin büyük bir Alman metafizikçi ya da metafiziğe etki eder biri olmadığı açıktır” (Remhof: 2021, 1-2). Elbette bu onun yalnızca metafizik konusunda uğraşan biri olmadığını gösterir. Yoksa tek başına onu metafizik düşünceden koparamaz. Nitekim Heidegger, Nietzsche’yi “son metafizikçi” olarak adlandırır:

“Heidegger’e göre, Nietzsche’nin metafizik yaparak metafizik geleneğe bir dönüm noktası olması düşünürün kullandığı kavramlar ya da düşünsel içerikte bulunmamaktadır. Nietzsche’nin tüm düşünsel izleğini metafiziğin temel kavramları ve anlamlarına geri götürmek olanaklıdır. Ancak burada, Nietzsche’nin düşünsel devriminin dille ilgili olduğunu da vurgulamadan geçmemek gerekir. Heidegger için, düşünürü metafizik gelenekten ayıran onun keskin, şiddetli ve sert söylemiyle tam bir dil ustası olmasıdır. O, metafiziğin, söylenenlerin ardında gizlenen söylenmeye cesaret edilemeyen yüzünün açığa çıkmasını simgeler. Nietzsche üst anlatılardan arınmış bir dünyanın, gerçekliğin ve yaşamın metafiziğini yaparak bizi modern insanın bilinçliliğine götürür. Heidegger’e göre Nietzsche’deki bu söyleme ya da açma biçimi ustalığı değerler metafiziği olarak açığa çıkar” (Kurtar: 2009, 196). Nietzsche’nin metafiziğe temasında onun duyuüstü yıkıma karşı geliştirdiği eleştirel yaklaşım etkilidir. Heidegger de Nietzsche’nin bu yaklaşımı üzerinde durur: “Heidegger’e göre, Nietzsche’de tanrının ve tüm yüksek değerlerin ölümü ya da çöküşü aslında metafizik düşüncenin “duyuüstü” dünya anlayışının ortadan kalkması olarak anlaşılmalıdır... Nietzsche’de “duyuüstü olanın yitimi “Tanrı’nın Ölümü”nü temsil eder. Dolayısıyla, “duyuüstü”nün yitimi “duyum”un bu bağlamda da “anlam”ın yoksunluğuna dönüşmekte ve bunun sonucu olarak anlamsızlık açığa çıkmaktadır. Heidegger’e göre, anlamsızlığın ortaya çıkması aslında paradoksal bir yapı taşımaktadır. Bu, açıkça duyuüstü olanın doruğa ulaşması demektir. Nietzsche’de duyuüstü olanın yeni biçimi, anlam ve duyumunu belirleyecek bir yapı, yeni bir kavram arama noktasına getirilmektedir” (Kurtar: 2009, 197). O hâlde Nietzsche’nin metafiziğe yaklaşımını belki de bir karşıtlık yahut benimseme şeklinde değerlendirmek yerine onu postmetafizikçi olarak nitelendirmek gerekir. “Heidegger, Nietzsche’yi metafiziğin aşılıp geride bırakılması olarak değerlendirirken, onda metafiziğin gereksiz yani artık iş görmeyen tüm kavram ve anlayışlarının atıldığını savlamaktadır. Bu bağlamda, Heidegger’e göre, Nietzsche’de tanrının ve tüm yüksek değerlerin ölümü ya da çöküşü aslında metafizik düşüncenin “duyu üstü” dünya anlayışının ortadan kalkması olarak anlaşılmalıdır” (Kurtar: 2009, 197).

Bu noktada tasavvufî düşünce sistemine zıt olan fikirlerine rağmen bazı kavramlara (farklı bir bakışla olsa da) netice olarak paralel bir yaklaşım sergiler. “Nietzsche ebedî dönüşü (Bengi Dönüş) olumlayıp yeni değerler yaratmaya muktedir bir üstinsan üzerinden, Avrupa kültürünü nihilizm batağından çıkaracak bir çıkış yolu göstermeye çalışır” (Cevizci: 2015, 472). Bengi Dönüşün insana kazandırmayı amaçladığı şey: insan, hayatının ne denli Üstinsana yakışır bir biçime yükseltebilirse sonsuz kez aynı biçimde yaşanacak olan hayatı onun için her seferinde Üstinsana ulaşması şeklinde

süreğen bir yapı arzedecektir. Nietzsche'nin bu sonsuz döngüsünde ana mesele "öz"dür. "Heidegger'e göre, "güç istenci" Nietzsche'de "öz"dür. Güç istenci varlığın en içteki "öz"üdür. Burada, "öz" o şeyi o şey olarak sürdüren, devam ettiren anlamına gelmektedir ve varlık da metafiziğin diline ait olan anlamını korumaktadır" (Kurtar: 2009, 204). Pekala, Nietzsche'nin Bengi Dönüşü, divan şairinin Fenafillah'a erme arzusuyla şu yönden benzerlik taşıyabilir: her ikisinde de bir kemale eriş söz konusudur ve insanı huzura kavuşturacak ve elemlerinden arındıracak olan da bu kemale eriştir. Nietzsche, bu dönüşün dünya hayatının sonsuz tekerrürü şeklinde olacağını, divan şairiyse vahdete ermekle olacağını düşünür. Aslında bu vahdette yok oluş neticesinde Beka'ya erecek yani tekrar aslına rücu edip elemden kurtulacaktır. Sonuçta iki düşünce biçiminde de kemâle ermeye dair bir olumlama mevcuttur. Ayrıca Nietzsche'nin Bengi Dönüşünü metafizik ve evrim dışı bir düşünce olarak yorumlamak da pek mümkün değildir.

2. Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüş'te Üstinsan kavramından bahseder. Bu, onun için ideal insanın varması gereken bir noktadır. Üstinsan kavramına benzeyen bir tip, tasavvuf ve klasik şiirde İnsan-ı kâmil olarak kendini gösterir. Her ikisinin de amacı bir olmakla beraber vardıkları sonuç farklıdır. İnsan-ı kâmil Allah'ın ahlakı ile ahlaklanma (tahalluk bi-ahlaki'llah) sonucuna varırken üstinsan tanrılaşma (teşebbüh bi'l-vacib) sonucuna varır.

3. Nietzsche, bilimin ilerlemesiyle birlikte insanların manevi dünyalarından uzaklaştığına ve boşluğa düştüklerine kanaat getirir. Zira manevi boşluktaki bir insan için hayat, içinden çıkılamayacak problemler yumağına dönüşecektir. Nietzsche'nin Üstinsan ideali, klasik şiirin düşünce dünyasında insanların pek çok merhaleden geçmek suretiyle İnsan-ı kâmil olabilmeleri şeklinde düşünülebilir. Buradaki nirengi noktası da manevi dünyanın zenginleşmesidir.

4. Nietzsche'nin mezkûr eserinde bazı çelişkili ifadeler de kendisini göstermektedir. O, dünyadan vazgeçme düsturuna karşı olmasına ve dervişâne yaşama yer yer ihtilaf etmesine rağmen birçok noktada bir dervişin sergilemesi beklenen tutumları ideal davranışlar olarak öne sürer. Zevk kavramını dışlamaz ancak acıdan da kaçmamak gerektiğini savunur; divan şairinin cevr ü cefadan haz duyması gibi. Bir başka çelişki de yalnızlık kavramıdır. Eserinin pek çok yerinde yalnızlığa kaçılması gerektiğini söyleyen Nietzsche aynı zamanda bu yalnızlığın kişiyi yoracağını ve bu yalnızlıkla kişinin feryat edeceğini söyler.

Divan Şairiyle Nietzsche'nin Ortak Görüşlerinin Mukayesesi

1. İnsanda Eksiklik

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 525-550

İnsan eksiktir. Bu eksikliğin giderilmesi için insanın belli merhalelerden geçmesi, kirlenmeye karşı direnç göstermesi gerekmektedir. Aksi takdirde insan, Üstinsan/İnsan-ı Kâmile dönüşemeyecektir.

Nietzsche, insanı eksik ve kirli olarak nitelendirir: “İnsan gerçekten kirli bir akarsu. Kirli bir akarsuyu pislenmeden içine alabilmek için, bir deniz olmak gerekiyor. Bakın, size Üstinsanı öğretiyorum; Üstinsan işte bu denizdir, o büyük hor görmeniz denizin içinde kaybolup gider” (Nietzsche: 2022, 15).

Divan şairi de insanı eğitim almamışken vahşi olarak nitelendirir. Nitekim Kuran-ı Kerim’de (Tin, 95/4), insanın ahsen-i takvim (en güzel şekilde) üzere yaratıldığı bildirilirken devamındaki ayetlerde, “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.¹ Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır² ifadeleriyle onun dünyadaki konumunun aşağıların aşağısında olduğunu ve belli merhalelerden geçerek kemale ereceğini belirtir. Bu insanın ham olduğunu gösterir, ahsen-i takvim olması için işlenmiş olması gerekmektedir.

Klasik şiir de Kuran-ı Kerim’deki bu gibi ayetlerden de yola çıkarak insanın eksiklerinden dem vurarak onun insan-ı kâmil olabilmesi için geçmesi gereken süreçlerden sıklıkla bahseder.

Nesimî, kendi şahsında insanı bütün zaaflarıyla tanımlar:

Zâhid benim âbid benim âsî benim fâsık benim

Mü’min benim kâfir benim ben külli insân olmuşum / Nesimi, D. g.253, s.496

Sonra bu insanı aşk denizinde eğitir:

Aşkında mahv oldu cihân hüsnünde hayrân oldu cân

Ey küntü kenzin gevheri aşkın aceb deryâ imiş / Nesimi, g.200 s.197

Şeyh Galib, kemale ermeyi gençlik ve yaşlılık üzerinden ele alır. İnsanın yaşadıkça başından geçen hadiseler onu hayat yolunda hamlıktan pişmeye doğru götürecektir:

Mahv olur âlûde-dâmenlik şebâb etmez karâr

Seyl-i tûfân-ı havâdis pîr-i pâk eyler beni / Şeyh Galib, D. s.413, g.329

Dünyaya dair işlere alaka göstermeyen insan derya gibi uçsuz bucaksız bir gönle sahiptir. İşte bu derya gönül, Nietzsche’nin kirli akarsuları benliğinde yok edecek olan Üstinsan/İnsan-ı Kâmil’dir:

Bırakmak kayd-ı sûdu hoş-nişîn-i sâhil olmaktadır

Havâ-yı nefis-i ‘ûmûn çâresi deryâ-dil olmaktadır / Şeyh Galib, D. s.257,

g.91

2. İnsanda Erginlik

İdeal bir insanın sahip olması gereken özellikler vardır. Bu noktada insan; acıdan, zorluktan ve kaostan kaçmamalı, riyadan ve güç arzusundan uzak

durmalı, üretici, özgür ve ince bir ruha sahip olmalı, gerçek dostluğu yakında aramamalıdır.

Nietzsche'ye göre, insanın büyümesi için bir köprü olabilmesi ve batması yani çektiği sıkıntıyla pişmesi gerekmektedir: “İnsanı büyük yapan şey, bir erek değil bir köprü olmasıdır; insanı sevilesi yapan şey, bir batış ve bir geçiş olmalıdır. Yaşamayı bilmeyenleri severim. Batmayı bilsinler yeter, çünkü onlardır öte yana geçenler. Büyük hor görücüleri severim, çünkü onlardır saygı duyanlar ve karşı yakaya yönelik özlem oklarını oluşturanlar” (Nietzsche: 2022, 17).

Nietzsche ile ortak düşünceye sahip olan Descartes, yüksek ruhların, başkalarına faydalı üretimlerde bulunmaya muktedir olduğunu söyler: “Âlicenap olanlar, doğal olarak, büyük işler görmeye ve bununla beraber de ellerinde olduğunu hissetmedikleri hiçbir şeye teşebbüs etmemeye eğilimlidir; çünkü onlar, hiçbir şeye, başka insanlara iyilik etmekten ve kendi çıkarlarını hor görmekten daha büyük bir değer vermezler” (Descartes: 2013, 100).

Şeyh Galib'e göre dünya, insanın içinde keyif almadan yaşamak mecburiyetinde olduğu bir yerdir. Bu manada köprüye benzettiği dünya ve onun sıkıntıları asıl hedefe varmak için geçilmesi gereken merhaleleri temsil etmektedir:

Serencâmu pül-i şemşîrden geçmek midir bilmem

Bekâ iklimin özler cân-ı bî-sâmânım eğlenmez / Şeyh Galib, D. s.277, g.120

Şeyhülislam Yahyâ, rindi, ideal insan olarak konumlandırırken onun harabat içinde mest olduğu bir tablo çizer. Halka göre o, gaflette biridir ancak aslında gerçeği bilen, büyük insandır:

Mest ü medhûş yatan rindi harâbât içre

Halk gafletde sanur ben ana âgâh derin / Şeyhülislam Yahyâ, D. s.300, g.275

Fuzûlî, yok olmayı en iyi bilen arifin arzusunun, debelendiği aşk denizinden yokluk kenarına ulaşmak olduğunu söylemektedir. Nietzsche de “insanı sevilesi yapan şey, bir batış ve geçiş olmalıdır” diyerek benzer bir düşünceyi ortaya koymaktadır:

Çıkmak diler sefîne-yi ten cünbüş eyle cân

Deryâ-yı 'aşkdan ki 'ademdür kenâresi / Fuzuli, D. s.656, g.279

Nietzsche, Üstinsana uygun bir ortam hazırlamanın emek istediğini söyler: “Üstinsanın evini inşa etmek, toprak, hayvan ve bitkileri onun kullanımına hazırlamak için çalışan ve keşfedeni severim, çünkü o böyle batmayı sever” (Nietzsche: 2022, 17).

Fuzûlî, gözü, gözyaşlarıyla virane olan gönlüne su getirmeye çalışan biri olarak tasavvur eder. Bu virane gönül, İnsan-ı Kâmil'in evidir:

Gönül vîrânesin ma'mûr kılmağ kasdına çeşmüm

‘İzârum üstine cedvel çeküp sular revân eyler / Fuzuli, D. s.273, k.17

Bu kez gönül, yani İnsan-ı Kâmil'in yurdu yıkılmıştır ve onu mamur etmek için taşıyan aşk olmuştur:

Sîm-berlerden gelen daşları yığmış çevreme

‘Aşk ma'mûr eylemek ister bozulmuş gönlümü / Fuzuli, D. s.646, g.271

Nietzsche'ye göre Üstinsan, acılarına rağmen derin bir ruha sahip olmalı ve küçük olaylar yüzünden üzüntü duyabilmelidir: “Yaralı olsa bile ruhu derin olanı ve küçük bir olay yüzünden mahvolanı severim, böyleleri köprüden severek geçerler” (Nietzsche: 2022, 18).

Niyâzî-i Mısri, bağı yanık olan âşığın can gözlerini açarak yoluna sadakatle devam etmesi gerekir derken acılarına saplanıp kalmayan her şeye rağmen ruhundaki amaca doğru giden ideal insanı tasvir etmektedir. Nitekim klasik şiirde derviş, “Ferağat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır” (Pala: 2015, 112):

Dervîş olan ‘âşık gerek yolında hem sâdik gerek

Bağrı anun yanık gerek cân gözleri açık gerek / Niyâzî-i Mısri, D. s.93 g.67

Nietzsche, büyük karmaşaların ve zorlukların bir fırsata dönüşebileceğini ve kaosun içinden neşet eden yıldızlar gibi güzel şeyler yaratmayı sağlayabileceğini öne sürer: “Size diyorum ki, dans eden bir yıldız doğurabilmek için, insanın içinde kaos olması gerek ve sizi içinizde hâlâ (o) kaos var” (Nietzsche: 2022, 19).

Fuzûlî, mumu yakan birinin kazanacaklarından bahsederken mumun yanması da kendi içerisinde bir kaos olarak düşünülebilir:

Ne görür ehl-i cefâ mende vefâdan gayrı

Ne bulur şem'i yakan kimse ziyâdan gayrı / Fuzuli, D. s.636, g.263

Ah ve feryat, âşığın yaşadığı kaosu niteler. Yine aşk belası ve kavga da kaostur ama tüm bunların meyvesine erişebilmek için bu kaosun yaşanması şarttır:

Âh u feryâdun Fuzûlî incidüpdür ‘âlemi

Ger belâ-yı ‘aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedür / M. S.476

Bâkî, sabır kfilesinin yokluk alemine ulaşabilmesi için ayrılık ateşinin meşale olacağını söylerken âşığın hedefine kaos vasıtasıyla ulaşacağını ifade etmektedir:

Gitdi mülk-i ‘ademe kâfile-i sabr u sükûn

Karşu tutdı yolına meş’ale-i nâr-ı firâk / Baki, D. s.184, g.244

Şeyhülislam Yahyâ, bülbülün duasının figân etmek ve pervanenin duasının da yanmak olduğunu söylerken amaca ulaşmak için kaostan kaçınmamak gerektiğini de ifade eder:

Arz-ı niyâzı bülbül-i zârun figân iledür

Pervâne-i belâ-zedenün yane yanedür / Şeyhülislam Yahyâ, D. s.112, g.87

Nietzsche için önemli olan yakınlık değil gerçek dostluktur. Üstinsanın araması gereken de budur: “Size yakınızdakini değil, dostunuzu öğretiyorum. Dost size dünyanın şöleni ve Üstinsanın bir önsezisi olsun” (Nietzsche: 2022, 71).

Fuzûlî, sevgiliye kavuşmanın gönül için bir afet olduğunu söyler:

Ârzü-yı vasl-ı cânân câna âfetdür gönül

Yâ ta'alluk cândan üz yâ vasl-ı cânândan tama' / Fuzûlî, D. s.502, g.138

Âşığın zevki kavuşmanın uzağındadır. “Âşıkların visalden ziyade aşk ıstırabından zevk aldıkları malumdur. Çünkü aslolan sevmek ve o uğurda her türlü cefaya seve seve katlanmaktır” (Tarlan: 2017, 118)

Bilse zevküm vasldan firkatde efzûn olduğun

Vasldan men'üm revâ görmezdi reşkenden rakîb / Fuzûlî, D. s.396, g.34

Nâilî-i Kadîm, hasta olanın kavuşma balından içmemesi gerektiğini ve hakîm olan insanın cefa zehrinden incinmemesi gerektiğini ifade eder:

Şehd-i visâlden hazer eyle sakîm isen

İncinme zehr-i kahr-ı cefâya hakîm isen / Nâilî-i Kadîm, D. 437, g.214

Tâci-zâde Câfer Çelebi'nin, âşık-ı şeydâ olarak ifade ettiği kişi hakiki âşık yani İnsan-ı Kâmil'dir. İnsan-ı Kâmil için de ayrılık ve yakınlık arasında onun hislerini değiştirecek bir fark yoktur:

Vasl u hicrân bana olursa 'aceb mi yeksân

Bir olur 'âşık-ı şeydâ olana yâd u biliş / Tâci-zâde Câfer Çelebi, D. s.380, g.77

Nietzsche, erdemli olmanın gerekliliği olarak riyadan kaçınmayı göstermektedir: “Ah, dostlarım! Annenin, çocuğunun içinde olduğu gibi, tüm benliğiniz her davranışınızın içinde olsun; erdem sözcüğünden bunu anlayın!” (Nietzsche: 2022, 111)

Burada akla ilk gelen sözlerden biri Mevlânâ'nın, “Ya görüldüğün gibi ol, ya olduğun gibi görün” vecizesidir. Fuzûlî de benzer bir yaklaşımla riyaya çatismaktadır:

Kemâl-i hüsn-i meşreb 'ârî olmakdur ta'arruzdan

Riyâ ehline hem çoh i'tirâz itmek riyâdandır / Fuzûlî, D. s.435, g.71

Celilî'ye göre karakteri kirli olan bir kişi aşk gibi erdemli bir hissi gönlünde duyumsayamaz. Zira paslanmış bir aynada şimşegin ışığı bile yansımaz:

Âfitâb-ı aşk berk urmazsa gönlüne ne tan

Zâhidâ âyine-i tab'un riyâdan jengdür / Celîlî, D. s.96, g.84

Nietzsche'ye göre zor olan güzeldir. Üstinsan, güzel olan şeyin peşinde zorluklardan kaçınmamalıdır: “Özellikle kahramana her şeyin güzeli zor gelir. Güzel olan, sert istençler için ulaşılmaz olur” (Nietzsche: 2022, 137).

Fuzûlî de aşkın lezzetinin güzellerin cevriyle artacağını ve bu cevri kötü addetmemek gerektiğini söyler:

Dem-â-dem hûblar cevriyle artar lezzeti 'aşkun

Yamandır bu ki tahkik itmeden dirler yamandır bu / Fuzûlî, D. s.603, g.232

Gönül tahtının sultanı zulmü çok olan sevgilidir:

Dimen kim 'adli yok yâ zulmü çok her hâl ile olsa

Gönül tahtına andan gayrı sultân olmasun yâ Rab / Fuzûlî, D. s.385, g.24

Nietzsche'ye göre insan, saygıdeğerlik uğruna özgürlükten ödün vermemelidir. Özgürlük içinde basit bir yaşam sürmek saygıdeğer olmaktan daha mühimdir. Ayrıca övgü ve yergi de birey için aşılması gereken mefhumlardır. Descartes şan ve şerefi şu şekilde tanımlar: *Şan ve şeref dediğimiz şey, kendimiz için beslediğimiz aşk yani nefis izzeti üzerine kurulan ve başka kimseler tarafından övülmüş olacağımız kanaati ya da ümidinden gelen bir tür sevinçtir* (Descartes: 2013, 126).

Ayrıca Nietzsche'ye göre erdemli bir insan rahatlığı önemsemez: “Özgürlüğü severim ve taze toprağın üzerindeki havayı; onların onur ve saygıdeğerlikleri üzerinde uyumaktansa, öküz postlarının üzerinde uyumayı yeğlerim... Övgü ve yergiyi aşmışsanız ve iradeniz, seven bir irade olarak her şeye hükmetmek istiyorsa, işte budur erdeminizin kaynağı. Rahatlığı ve yumuşak yatağı önemsemiyor ve zayıflardan olabildiğince uzakta durmak istiyorsanız, işte budur erdeminizin kaynağı” (Nietzsche: 2022, 88-145).

Spinoza, özgür insanların davranışlarının sahilliği üzerinde dururken, Nietzsche'nin özgürlükten kastını açıklayıcı bir hususiyet arz etmektedir: “Yalnız hür insanlar birbirlerine karşı tamamen faydalı ve birbirlerine büsbütün sıkı bir dostluk bağı ile bağlıdırlar; yalnız onlar aynı dostluk gayreti ile birbirlerine karşılıklı iyilik yapmaya çalışırlar ve bundan dolayı, yalnız hür insanlar birbirlerine çok minnet duyarlar” (Spinoza: 2011, 404). Burada Nietzsche'nin de Spinoza'nın da özgürlükten kastı özgür irade ve nesnel bakış olmalıdır.

Fuzûlî'nin *cünûn feyzi* olarak ifade ettiği, dünyayla alakalı şeylerden uzak durup itibardan kaçınmaktır:

*Cünûn feyziyle âzâd olmuşam kayd-ı 'alâyıkdan
Kemâl u fazl terki rütbe-yi fazl u kemâlumdur / Fuzuli, D. s.463, g.99*
Nesimî, asıl ünü, dünya şöhretinden uzak durmakla edindiğini söyler:
*Şöhret âfettir usandım şöhretinden 'âlemin
Gerçi her a'lâda vü esfelde meşhûr olmuşum / Nesimi, D. s.494 g.252*
Şeyh Gâlib, itibardan kaçınıp özgürlüğü talep etmek gerektiğinden bahsederken mühim bir konumda olmaktan övünç duyulmaması gerektiğini ifade eder:

*Ahvâl-i makâmâtın evsâfın edip ta'dâd
Davâ-yı riyâsetde ferdim deyü olma şâd
Geç kayd-ı taayyünden er matlâba ol âzâd / Şeyh Galib, D. s.152, tm.2*
Kimileri şan ve şöhreti terk ederek İnsan-ı Kâmil olmak isterken kimi de itibar hevesine düşüp yerinde sayacaktır:

*Reh-i Mevlevîde Gâlib bu sıfatla kaldı hayrân
Kimi terk-i nâm ü şâna kimi itibâre düşdü / Şeyh Galib, D. s.402, g.311*
Harabatın piri olmak riya dolu olup da irfan kazanmaktan yeğdir:

*Bende-i pîr-i harâbatım ki yokdur sikleti
Zâhid-i zerrâkın olsun ilmi de irfânı da / Şeyh Galib, D. s.381, g.280*
Celilî, halkın söylemlerine kulak asmaz, hatta onların attığı hiciv taşlarını çocukluk olarak görür: bu sözü arifler anlar bilmeyen ise tanlar:

*Halk ta'nundan kaçıp kılma Celilî terk-i aşk
Gam yimez divâne ger taş atalar etfâl ana / Celilî, D. s.54, g.10*
Nietzsche'ye göre Üstinsan, haz ve masumiyetten ziyade suç ve ıstırabı aramalıdır: "*Haz ve masumiyet en utangaç şeylerdir. Her ikisi de aranmak istemez. İnsan onlara sahip olmalıdır fakat insan daha ziyade suç ve ıstırabı aramalıdır*" (Nietzsche: 2022, 233).

Ahmed Paşa, aşk şehrinde yaşayan dervişlerin canlarından geçip belaya müşteri olduğunu ifade eder. Burada derviş, İnsan-ı Kâmil'i temsil etmektedir:

*Cân satıp her birisi oldu belâ müşterisi
Aşk şehrinde budur san'ati dervîşlerin / Ahmed Paşa, D. s.17 g.7*

3. İnsanda Amaçlılık

Bir amacı olan insanın yapması gereken şeyler vardır. Bunun için en önemlisi müteşebbis olmasıdır. Ayrıca bir insan dışarıdan nasıl görüldüğünden bağımsız olarak içindeki güçle hareket eder.

Nietzsche, insanın emellerine erişmek için yetersiz kalmasını yahut onlar için harekete geçmeyişi üzücü olarak görmektedir: "*Vay hâlimize, insanın,*

özlemlerinin okunu kendi ötesine fırlatamadığı ve okunun yayını germeyi unuttuğu zamanlar gelip çattınca” (Nietzsche: 2022, 19).

Fuzûlî, bulduğunu sandığı şeylerin yanıltıcılığından bahsederken bu yanılmanın maksadı bir hayale dönüştürdüğünden bahsetmektedir:

Hayâlümde budur kim bulmuşam ‘âlemde bir hilkat

Ne ‘âlem kankı hilkat şanduğum bâtil hayâlümdür / Fuzuli, D. s.463, g.99

Nietzsche’ye göre insanın asıl hasleti içindedir. Dışarıdan bakıldığı zaman eksik görünmesinin ehemmiyeti yoktur: “Körün körlüğü ve el yordamıyla yoklayarak araması, içine baktığı güneşin kudretini gösterir” (Nietzsche: 2022, 121).

Fuzûlî, karanlık bir zamanda, sabahın habercisi olan esintiyle güneşin parlaklığından haber alır. Güneşin kudreti bir biçimde kendini belli eder:

Fuzûlî rüzgârın tire gördün şâm-ı hicrândan

Nesîm-i subh tek hurşîd-i rahşândan haber verdün / Fuzuli, D. s.521, g.157

Nefî’ye gönül bir pencereden güneşi göremese bile güzellerin saçlarının halkalarından güneşi görmüş gibi olur:

Halka-i zülfünden eyler dil temâşâ ruhların

Vermese hurşîde nola revzen-i nezzâresin / Nefî, D. s.274, g.101

4. İnsanda Tabakalaşma (Avam-Havas)

Bütün toplumlarda insanlar arasında bazı sosyo-kültürel farklar mevcuttur. Temel olarak bir tarafta anlamla işi olmayan, sadece yaşamak için güdülenmiş insanlar varken diğer tarafta meselelerin içyüzüne önem veren ve hayatı yaşam kaygısından ibaret görmeyen arif insanlar vardır.

Nietzsche, insanın kendisini anlamayacak insanlarla boşuna konuşmak yerine hayata kendisi gibi bakanlarla konuşması gerektiğini söyler. Ayrıca toplumu kızdıracak söylemler geliştirerek onların içindeki potansiyel zihinleri ayıklamalıdır. Bu sahne eski kültürde köy köy dolaşan Kalenderî dervişlerinin davranışları ve söylemleriyle halkı öfkelenmesine de benzetmektedir. Halk bu dervişleri zındıklıkla itham eder: “Beynimde bir ışık çaktı: Halka konuşma Zerdüşt, yol arkadaşlarına konuş! Zerdüşt bir sürüye hem çoban hem de köpek olmasın. Sürüden pek çoğunu ayırmak, işte bu fikir belirdi kafamda. Öfkelen sin bana halk ve sürü, çobanlar Zerdüşt’e eşkıya desin... Zerdüşt, kendisiyle birlikte bir şey yaratacak, mahsul toplayacak ve eğlenecek olanları arıyor; sürü, çoban ve cesetlerle işi yok” (Nietzsche: 2022, 26-27).

Spinoza, gerçek akıl sahiplerinin halkta ve güç sahiplerindeki aksülamellerini ifade eder: “Her kim bir budala gibi hayrete düşecek yerde, tabiat şeylerini

bilgince bilmeye kendini verirse, çoğu kere bir müşrik ve dinsiz diye karşılanır ve halkın tabiat ve Tanrı'nın yorumlayıcıları gibi hayranlıkla baktığı kimseler tarafından böyle oldukları ilan edilir" (Spinoza: 2011, 119).

Nefî, zamane dalkavuklarını münafik olarak addederken kendisini sade gönüllü olarak niteleyerek onlardan ayırır:

Ben sâde-dil ebnâ-yı zamân ise münâfik

Güçtür bana gâyetle müdârâ-yı zamâne / Nefî, D. s.155, k.41

Çevrenin eleştirisinden korkmadığını ifade eder:

Birdir bana şimdiden geri çün zillet ü izzet

Ne bîm-i gam-ı dehr ü ne pervâ-yı zamâne / Nefî, D. s.155, k.41

Fuzûlî, kendisine devamlı boş nasihat veren halkı tenkit eder:

Tâ boynuma saldı ol ham-ı zülf kemend

Tedbîr ile açılmadı boynumdan bend

Çoh pend verildi olmadı fâ'idemend

Yetmez mi mana pend veren halka bu pend / Fuzuli, D. s.758, r.24

Fuzûlî, ağıyar olarak nitelediği ağıyardan yüz çevirdiğini-aslında ondan gelen bütün kınamalara yüz çevirdiğini-ve gerçek dosta döndüğünü söyler:

Ey Fuzûlî yâre dönderdüm yüzüm ağıyardan

Hasmı çoh gördüm sığındum sıdk ile Allâhuma / Fuzuli, D. s.618, g.247

Hayretî, avamın söylemlerine kulak asılmaması gerektiğini söyler:

Deniz ol her ne derse sana 'avâm

Kulaguna koyup melûl olma / Hayretî, D. s.524, g.582

Şeyhülislam Yahyâ, sözlerinin bir muhabbet sırrı olduğunu ve yabancılara/avama söylenmemesini ister:

Yahyâ'nın olup sözleri bir sırr-ı muhabbet

Yârân işidüp söyleme yâbâna desinler / Şeyhülislam Yahyâ, D. s.117, g.92

Nietzsche'ye göre Üstinsan büyük insanların ve küçük insanların söylemlerinden kaçmalı ve uzlete çekilmelidir. Burada hem büyük hem de küçük insanlar söylemi toplumun tamamını kapsamaktadır. Nietzsche'ye göre uzletten çıkan bir insan toplumun karmaşasıyla ve onun kınayışlarıyla karşılaşır. Toplumun içinde kendini göstermeye çalışanlar ve "sineklerin vızıltısı" olarak nitelenen avamın rahatsız edici söylemleri baş gösterir. Nietzsche, bunun çözümünün yalnızlığa kaçmak olduğunu düşünür: "*Büyük olan her şey Pazar yerinin ve şöhretin uzağında durur; yeni değerlerin kâşifleri her zaman Pazar yerinin ve şöhretin uzağında oturmuşlardır. Yalnızlığına kaç, dostum; zehirli sineklerin seni kevgire çevirdiğini görüyorum. Sert ve güçlü bir rüzgârın estiği bir yere kaç! Kaç, dostum, yalnızlığına kaç! Büyük adamların güürültüsünden baygın düştüğünü ve küçük adamların iğnelerinden delik deşik*

olduğunu görüyorum... Yalnızlığın bittiği yerde, pazar başlar; pazarın başladığı yerde ise onunla birlikte büyük oyuncuların gürültüsü ve zehirli sineklerin vızıltısı da başlar” (Nietzsche: 2022, 59-61).

Fuzûlî, cahillerin kendini büyük insanlar sanarak-belki en çok da-dostlarına verdikleri zararlardan dem vurur:

Figân ki dostumu düşmenümden itmeme fark

Kemâl-i cehl ile evkât sarf olur meh ü sâl / Fuzûlî, D. s.726, muk.16

Halktan uzaklaşarak uzlete çekildiğini ve orada simurg misali yaşamayı tercih ettiğini söyler:

İhtilât-ı halkdan çekdüm ta'alluk dâmenin

Kâf-ı 'uzletde mana sîmurg-nisbet âşiyân / Fuzuli, D. s.315, g.29

Tâci-zâde Câfer Çelebi, bülbüllerin seslerinin kargalarca bastırıldığını ifade ederken Nietzsche'nin “sineklerin vızıltısı”na muvazi bir söylem geliştirmiştir:

Ca'fer bu çemenlerde hamûş ol k'işidilmez

Âvâzesi bülbüllerün efgân-ı zagandan / Tâci-zâde Câfer Çelebi, D. s.440, g.152

Bâkî'nin divâne olarak adlandırdığı insân-ı kâmil halktan uzak kalmayı ister. Burada divâne aynı zamanda davranışlarıyla toplumdaki tepki çeken bir insan tipidir. Yani halkın nazarında divâne olarak kınanan insân-ı kâmil, Nietzsche'nin anlatısındaki büyük insanların gürültüsüne ve küçük insanların iğnelemelerine maruz kalan kişidir:

Var mı bir dîvâne kim geşt-i beyâbân istemez

'Uzlet idüp halkdan bir beyt-i ahzân istemez / Bâkî, D. s.167, g.206

Muhibbi, vahdete ulaşmak için uzletin gereğini şu şekilde vurgular:

Ger huzur itmek dilerseñ ey Muhibbî fâriğ ol

Var mıdur vahdet makamı gûşe-i 'uzlet gibi / Muhibbî, s.174

Bâkî'nin beytindeki zâhid tipi Nietzsche'nin bahsettiği “büyük oyuncu”ya benzemektedir. Zâhidin öğüt adı altındaki söylemleri de Nietzsche'nin “sinek vızıltısı”na eş değer bir mânâda değerlendirilmelidir. Zahid, “dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır” (Pala: 2015, 488):

Pend eylemiş ol sâde-ruha zâhid-i nâ-dân

'Aşk ehli hücum eyledi rişin yola yazdı / Bâkî, D. s.305, g.529

Hayretî de sûfî tipi üzerinden benzer bir söylem geliştirmiştir. Âşığı mütemadiyen kınayan sûfî insafsız olarak nitelendirilmiştir:

Aldı cânım ta'n ile bilmez ne verdi almaz

El-figân sûfî-i bî-insâf elinden el-figân / Hayretî, D. s.427, g.432

O, hiçbir maddi şeye sahip olmasa da cahile baş eğerek bir şeyler beklememekten yanadır:

Serdâr-ı dehr olursa da baş egme câhile

Ey mülk-i gamda bî-ser ü sâ mân olan başum / Hayretî, D. s.372, g.443

Nietzsche, toplum içinde kendini öne atmak adına sakil görünmekten çekinmeyen kişileri eleştirir. Ancak bu tipler halk tarafından yüceltilirler ve onlar da bir biçimde muratlarına ulaşmış olurlar: “Pazar yeri şaklabanlarla doludur ve halk, büyük evlatlarını yüceltir; halka göre bunlar o anın efendileridir” (Nietzsche: 2022, 60).

Descartes, insanların takdir ve tezyif duygularının hayranlık ve küçümsemeyle birlikte teşekkül ettiğinden bahseder. Takdir etmeyi, hayranlık duygusunu bir eksiklik olarak görür: “Takdir, bir ihtiras olması dolayısıyla, bir eğilimdir; ruh, bununla, takdir edilen şeyin değerini tasavvur eder; bu eğilim ise, hayvan ruhlarının özel bir hareketi ile meydana gelir; bu ruhlar beyine o şekilde gönderilirler ki, değer verilen şeyi takdir etmeye yarayan izlenimleri güçlendirirler; aksine olarak da, küçümseme ihtirası, ruhun küçümsemiği şeyin alçaklık veya küçüklüğünü göz önüne alan bir ruh eğilimidir, o da bu küçüklük fikrini güçlendiren hayvan ruhlarının hareketi ile meydana gelir” (Descartes: 2013, 97).

Spinoza, şöhret hırsına sahip insanlar hakkındaki mütalaasında, onların büründüğü yapmacık alçakgönüllülük kisvesinden bahseder: “Kendisi hakkında en fazla aşağı görme ve alçak gönüllük ile dolu olduğuna inanılan kimseler, genel olarak en çok şöhret hırsı ve haset ile doludurlar... Boşuna ün ve şan denen şey yalnızca halkın sanısı ile beslenen kendinden memnun değildir. Bu sanı ortadan kalkınca, asıl memnun olma da yani herkesçe sevilmeden yüce iyilik de kaybolur; şan ve ünü yalnızca halkın sanısından çıkararak kimsenin her günkü korku ile kıvrılarak kendi şöhretini korumak için çabalaması, kendini zorlaması ve kendine kötülük yapması bundan ileri gelir” (Spinoza: 2011, 303-388).

Fuzûlî de cahil olmasına rağmen muratlarına eren ve hak etmemelerine rağmen yüksek yerlere gelen insanları eleştirir:

Ol ki câhildür idüp cümle murâdın hâsıl

İ'tibâr ile kılur mesned-i kadrin 'âlî / Fuzûlî, D. s.741, muk.38

Nietzsche'ye göre avam, bedava yaşamayı ister. Oysa Üstinsan bir şey vermeden almayı düşünmez: “Ayaktakımına dâhil olan bedava yaşamayı ister. Hayatın kendisini sunduğu bizler ise, hep bunun karşılığında hayata ne verebileceğimizi düşünürüz” (Nietzsche: 2022, 233).

Fuzûlî, cemiyet-i esbâb diyerek belli bir mevkide olup gösteriş ve yalakalıkla zaman geçiren tabakayı eleştirir:

Cem'iyet-i esbâba gönül virme Fuzûlî

Kim tefrikadur hâtıra cem'iyet-i esbâb / Fuzûlî, D. s.386, g.25

5. İnsanda Arınılması Gereken Kötü Huylar

a. Gam

İnsanlar genellikle gandan kaçınmaya çalışırlar. Ancak kemale ermek isteyen bir kişi için gam bilakis yaşanması gereken bir şeydir.

Nietzsche'ye göre insan ilerlemek için zorlukların içinden geçmelidir. Zira ne kadar zorluk çekilirse o denli ilerlenebilecektir: “İnsanın durumu ağaca benzer: Yukarıya, aydınlığa ulaşmak istedikçe, kökleri toprağın içine, karanlığa, derinliğe, kötülüğe yönelir” (Nietzsche: 2022, 48).

Bâkî, sevgilinin yüceliğine erişebilmek için alçaklık toprağında baş aşağı gelmek gerektiğini söyler:

Cism-i hakîr hâk-i mezelletde pây-mâl

Hâtır hevâ-yı dil-ber-i 'âlî-cenâbda / Bâkî, D. s.264, g.429

Necâti Beg, fakr evi derken sıkıntı ve gandan bahseder. Bu dertten kaçmamalıdır çünkü bu dert devanın ilacıdır:

Fakr evinden yüz çevirme ey dil-i dervîş kim

Derd bu derd ise derdine devâ bu derdedir / Necâti Beg, D. s.252 g.172

b. Riyakârlık

Riyâkarlık, bireyin toplum içinde rol yaparak kendisini olduğundan farklı tanıtmaya ve bu yolla çıkar elde etmeye çalışmasıdır. Riyâkâr kişilere İslamî literatürde münafık denir. Klasik şiirde zahit tipi ekseriyetle riyâkar bir tipi sembolize eder.

Nietzsche, toplumda riyakârlıkla kendilerini iffetli olarak tanıtan kişilerin iç yüzünden bahseder. Onlar ekseriyetle kanaatkâr görünseler de aslında açgözlülerdir. Nietzsche, hayasızları, riya ile iffetli geçinenlere tercih eder: “(Pazar yerinde iffetli geçinenler) Bunlar kanaatkâr yaşarlar fakat yaptıkları her şeyde şehvet denen köpek kıskançlığını gösterir. Bu hayvan, huzursuzluğuyla birlikte onları, erdemlerinin zirve noktasına ve soğuk ruhlarna kadar takip eder. Hayâsızlara bakmayı yeğlerim, görmektense çarpık gözlerini utanç ve ibadetlerinin” (Nietzsche: 2022, 63-106).

Şeyhülislam Yahyâ, zahit tipi üzerinden riyayı tasvir eder. Esasen züht içindeki birinin şarap içmesi beklenmez. Zaten bakıldığında zahit de seccadesini omzundan düşürmemektedir. Ancak zahit, görünür olmadığı zamanda gerçek yüzünü gösterir ve şarap içer:

Düşer tenhâda zâhid şüphesiz pây-ı hum-ı meyde

Düşürmez gerçi kim seccâdesin zâhirde düşundan / Şeyhülislam Yahyâ,
s.307, g.282

Ortalıkta tokgözlü gibi görünen riyâ sahibi kişi esasen payını alacağında en ufak bir duraksama bile göstermez:

Almada nakd-i dili hiç tevakkuf itmez

Turmaz ol şâhid-i bâzâr satar istiğnâ / Şeyhülislam Yahyâ, D. s.34, g.9

Nâilî-i Kadîm, zâhidin ibadet eder gibi görünürken aslında tapındığının şehveti olduğunu söyler:

Nazarun yârda sen secdede zâhid bilsek

Bu teveccüh ham-ı ebrûya mı mihrâba mıdur / Nâilî-i Kadîm, D. s.337,
g.84

Nietzsche'ye göre gerçek erdem sahipleri bu hasletlerini karşılık ümidiyle göstermezler: “Demek siz Erdemliler karşılık bekliyorsunuz. Demek erdeminiz için ödül, yeryüzü için cennet ve bugününüz için ebediyet istiyorsunuz?” (Nietzsche: 2022, 108)

Nietzsche, savını açıklamak için anne-çocuk analojisinden yararlanır. Burada bir annenin evladını karşılık beklemeksizin sevmesi erdemli insan için aranan şarttır: “Bir annenin çocuğunu sevdiği gibi seversiniz erdeminizi fakat bir annenin bu sevgisi için ödül talep ettiği nerede duyulmuş” (Nietzsche: 2022, 108).

Nâilî-i Kadîm, arzusu cennetin nimetlerine ulaşmak olan ve hayatını riya ile erdemliymiş gibi geçiren zâhidi cehennem nefesli olarak niteler:

Sözini dinler idük zâhid-i düzah-nefesün

Kosa cennet hevesin kâ'il-i a'râf olsa / Nâilî-i Kadîm, D. s.507, g.305

Veysî vaizlerin ve hatiplerin işlerini karşılık bekleyerek yaptıklarını söylerken Nietzsche ile benzer bir söylem gerçekleştiriyor. Zira vaiz ve hatiplerin konuşmaları hakikate dairdir ve anlattıklarına dair gerçekten bir bağlılık hissetmeleri gerekmektedir. Oysa onlar ücret almasalar Allah'ın adını bile anmayacaklardır:

Gerek va'z u hitâbetler gerek ders ü imâmetler

Virilmez olsa ücretler okunmazdı Kelâmullah / Veysî, D. s.159 k.26

Namık Kemal, eylemlerini ötealemden mükafaatlandırılmak için yapmadığını söylerken erdemli bir insanın sahip olması gereken bir hasletten bahseder:

Fî'lime ukbâda Mevlâ'dan mükâfat istemem

Kaaniim emniyyet-i vicdan ü irfanımla ben / Namık Kemal, Hürriyet
Kasidesi, s.57-59

Nietzsche, gösteriş için ibadet edip erdemli taklidi yapanları tenkit eder. Burada vurucu olan tespit yaptıklarını kalpten yapmamalarıdır: “*Bazıları el kol hareketlerini sever ve erdemın bir tür el kol hareketi olduğunu sanırlar. Dizleri her zaman tapınma hâlinededir ve elleri adeta erdeme övgüler düzmek için vardır; fakat kalplerinin tüm bunlardan hiçbir haberi yoktur*” (Nietzsche: 2022, 110).

Fuzûlî, zâhid tipini tam da dışarıya gösteriş yapmak maksadıyla takva sahibi gibi görünen ancak içinde bunu yaşamayan ve hatta tam tersi eylemlerde bulunan bir şekilde kullanmaktadır:

Bir riyâyî zâhide benzer sülûkün kim ola

Daşrası takvâ ilen zîbâ içi dolu harâm / Fuzûlî, D. s.270, k.16

Bâkî, dışarıya inançlı görünmeye çalışan zâhidin çektiği tesbihe odaklanır. Ancak erdemın meskeni olan gönül onun tesbih çekişindeki rıyanın farkındadır:

Dâne-i tesbîhüne ey zâhid aldanmaz gönül

Mürg-i zîrek sanma hergiz meyl-i dâm-ı zerk ide / Bâkî, D. s.277, g.461

Nietzsche, bilgelerin bilgi kazanmaktaki amaçlarının esasında güce ulaşmak olduğunu ifade eder: “*İyilik, kötülük ve değerler hakkında ne kadar konuşsanız da, ey bilgiler, tüm istenciniz bundan ibaret, yani bir nevi güç istenci. Önünde diz çökebileceğiniz bir dünyayı yaratmanın peşindesiniz; bu sizin son umudunuz ve sarhoşluğunuz*” (Nietzsche: 2022, 131).

Spinoza da bu güç arzusundan bahseder: “*Başka insanların gidiş tarzını yöneltmek ve kurala koymak arzusu akılla hareket etmeyen kimselerde hırs hâlini alır*” (Spinoza: 2011, 528).

Descartes, erdemsiz tevazu bahsinde hırs içinde yaşayan kimselerin aslında kendilerini hor gördüklerinden bahseder: “*Alçaklık ya da rezilce tevâzu, insanın kendini zayıf ya da az kararlı hissetmesinden, sanki özgürlüğünü, özgür iradesini kullanmak tamamıyla elinde değilmiş gibi, yaptıktan sonra pişman olacağını bildiği şeyleri yapmaktan kendini alamamasından ibarettir. Sonra da kendi başına yaşayamayacağına ve edinilmesi başkasının elinde olan şeylerden vazgeçemeyeceğine inanmasından ibarettir. Böylece o, doğrudan doğruya, âlicenaplığa karşıdır ve çoğu zaman olan da şudur: Ruhları en aşağı olanlar en küstah ve en azametlidirler, en âlicenap olanlar ise mütevazı ve en alçak gönüllüdürler*” (Descartes, 2013, 102).

Nâbî, güç arzusuyla kendinden geçip mağrur olanlara çatar. Zira güç geçicidir:

Bâğ-ı dehrün hem hazânun hem bahârın görmüşüz

Biz neşâatun da gamun da rûzgârın görmüşüz

Çok da mağrûr olma kim mey-hâne-i ikbâlde

Biz hezârân mest-i mağrûrun humârın görmüşüz / Nâbi, D. s.619, g.319
Nietzsche, bilge ve erdemli geçinenlerin cesaretten yoksun olduklarını belirtirken onların düşündüğü şeyin yalnızca rahatları olduğunu da ifade eder: “Serin gölgelerde oturur onlar; her şeyin yalnızca seyircisi olmak isterler ve güneşin yaktığı basamaklarda oturmaktan kaçınırlar” (Nietzsche: 2022, 145). Şeyhülislam Yahyâ, cahilin cehalet gölgesinde huzurla oturduğunu ancak gerçek bilgi sahibinin rahat yeri umursamadığını dile getirir:

Sâye-i cehlinde nâ-dân dâ'imâ âsûde-hâl

Cây-ı râhat bulmaz dâ'nâ çeker renc ü ta'ab / Şeyhülislam Yahyâ, D. s.41, g.16

Nietzsche, bilgelik taslayanların tavırlarından rahatsızlık duyar. Ayrıca onlar üreten zihinlere karşı haristir: “Bilgelik tasladıklarında, zavallı vecizeleri ve küçük gerçekleri dehşete düşürür beni; bilgeliklerine sinmiş koku, bataklıktan çıkmış gibidir... Koruyun kendinizi bilgilerden! Onlar nefret eder sizlerden, çünkü onlar kısırdır. Soğuk ve kuru gözleri vardır, her kuş tüysüz durur önlerinde” (Nietzsche: 2022, 146-340).

Nefî, zamane simalarını-bunlar çoğu kez bilgilerdir-Ehrimen, şeytan suretli ve Deccal olarak tanımlar:

Bir Ehrimen-i bâtil u İfrît-şemâil

Deccâl-ı yavân-sîret ü sîmâ-yı zamâne / Nefî, D. s.156, k.41

Nietzsche, mücadele etmeksizin rahat bir yaşam için boyun eğenlere çatar: “Akıllıdırlar, erdemlerinin akıllı parmakları vardır. Fakat yumrukları yoktur, parmakları bilmez yumruklarının ardında gizlenmeyi. Erdem onlar için alçakgönüllü ve uysal yapandır, böylece kurttan köpek ve insanın kendisinden insanın en iyi hayvanını yaptılar” (Nietzsche: 2022, 198).

Hayâlî, söğüt ağacından meyve beklemeyi manasız bir iş olarak gösterirken akli başında olan kişinin böyle boş bir işe zaman harcamayacağını ifade eder:

Talib-i dünyâ-yı dündan ehl-i dil ummaz vefâ

Mîve ümmîd eylemez 'âkil nihâl-i bidden / Hayâlî, D. s.337, g.80

Fuzûlî, paslı bir aynadan yüz çevirmenin hakikati kaçırmak olduğunu söyler. Esasen o ayna temizlenebilir. Bunun için çaba gösteren kişi de sureti görür:

Jengdür âyîne-yi idrâke her sûret ki var

Sen henüz ey sâde bu mazmûnı idrâk etmedün / Fuzûlî, D. s.717, k1.4

Fuzûlî, ilim sahiplerinin sohbetinden kazanım elde etmek derken de aslında bir öğrenme çabasından bahsetmektedir:

Sohbet-i erbâb-ı 'ilm ü ma'rifetden kesb kıl

Hüsni sîret sûret-i hâlün diger-gün olmadın / Fuzûlî, D. s.737, k1.32

c. Hırs, Tamah

İnsanın hayatta yöneleceği tavırlardan biri de kanaat yahut hırsıdır. Kanaat, yetecek olanla mutlu olmaya götüreceğinden kişiye huzur verir. Oysa hırs, nihayetsiz bir okyanus gibidir: insan o okyanusta ne kadar yüzse de huzurun olduğu bir karaya erişemez. Spinoza hırsı, başka insanlara karşı bir tavır olarak tanımlar: “Yalnızca insanların hoşuna gitmek maksadıyla bir şeyi yapmak, bir şeyden kaçınmak için olan bu çabaya hırs denir; başlıca kendi zararımıza ya da başkasının zararına hareket ettiğimiz ya da kaçındığımız zamanda olduğu gibi bir eğilim ve arzu ile halkın hoşuna gitmeye çalıştığımız zaman bu adı alır” (Spinoza: 2011, 242). Ayrıca ikbal hırsını, “bütün duygulanışların beslendiği ve kuvvetlendirdiği bir arzu” olarak tanımlar, “bunun sonucu olarak bu duygulanışın güçlüklerle yenilebileceğini” de ifade eder (Spinoza: 2011, 308).

Nietzsche, insanların yüksek mevkilere ulaşma hırslarını boş bir çaba olarak görür: “Hepsi çılgınlar gibi ve sanki mutluluk tahttaymışçasına tahta ulaşmak istiyor. Oysa tahtta çoğu zaman çamur var ve çoğu zaman da taht çamurun üzerinde duruyor” (Nietzsche: 2022, 58).

Descartes de irade üzerindeki bahsinde insanları zayıf ve güçlü iradeli olarak ayırır. Güçlü irade sahipleri ruhlarını, hayvanî ihtiraslarının üzerinde bir regülatör gibi kullanabilirler: “Herkes kendi ruhunun kuvvetini veya zafını tanıyabilir. Çünkü iradenin doğal olarak pek kolayca ihtirasları yenebildiği ve onlarla birlikte meydana gelen beden hareketlerini durdurabildiği ruhlar kuşkusuz en kuvvetli ruhlardır. Fakat bir takım ruhlar da vardır ki kuvvetlerini deneyemezler, çünkü iradelerini kendi öz silahları ile savaştıramazlar, bazı ihtiraslara karşı koymak için bazı ihtirasların sağladığı silahlarla iradelerini savaşa sürerler. (İrradenin öz silahları) iyi ve kötünün bilgisi ile ilgili sağlam ve sabit hükümlerdir. İrade hayatının işlerini bunlara göre idare etmeye karar vermiştir. Bütün ruhların en zayıfları da şunlardır: Bunların iradeleri bu şekilde bazı hükümleri takip etmeye hiç de kararlı değildir, fakat kendini durmaksızın karşısına çıkan ihtirasların yönetimine bırakmıştır” (Descartes: 2013, 35).

Fuzûlî de tahtı ayak bağı ve tacı da baş belası olarak değerlendirir:

Çekme taht u tâc kaydın bî-ser ü pâlık gözet

Kim ayağa benddür taht u belâdur başa tâc / Fuzûlî, D. s.414, g.51

Hayretî makamı maraz olarak görür:

Dirligi tîmâra nâ-kâbil marazdur câhî çâh

Devleti letdür bu dünyânun kişiye mâli mâr / Hayretî, D. s.82, k.9

d. Çıkarcılık, Gösteriş, Ululanma

Toplum içinde mevki fark etmeksizin pek çok insan riya içerisinde aslında olmadığı biri gibi davranır. Böyle bir kalabalığın içinde de gerçek marifet sahipleri sessizliğe gömülür ve fark edilmezler. Zira kendilerini öne atmazlar. Nietzsche, insanların topluluk içinde mütemadiyen rol yaptıklarından bahseder: “Sizin şölenlerinizi de sevmiyorum, çok fazla rol yapan oluyor; seyircilerin bile çoğu zaman oyuncu gibi davrandığını gördüm” (Nietzsche: 2022, 71).

Fuzûlî, gaflet içindeki toplumda akli başında bir kişinin kalmadığını, herkesin menfaatleri içinde hakikate yabancı kaldığını söyler:

*Devr ser-mest-i şarâb-ı gaflet itmiş âlemi
Munca ser-mestün temâşâsına bir hûş-yâr yoh*

*Halkı medhûş eylemiş hâb-ı şeb-i tûl-ı emel
Subh tahkîk-ı ‘alâmâtına bir bîdâr yoh / Fuzûlî, D. s.423, g.60*

Nietzsche, hazza râm olmuş kişilerden uzakta, sessizce kalmayı tercih eder: “Sağır, kör ve dilsiz olan bir kötürüm gibi yaşadım uzun bir süre, yalnızca gücün, kalemin ve hazzın ayaktakımıyla birlikte yaşamamak için” (Nietzsche: 2022, 113).

Fuzûlî, devlet ve ikbal hırsını şahine benzetirken bunlardan kaçma gerektiğini yoksa şahinin bir kargayı avlaması gibi insanın da avlanacağını ifade eder:

*Kaçdı ol dûn-ı siyeh-rû devlet u ikbâlden
Eyle kim şeh-bâz vehminden firâr eyler gurâb / Fuzûlî, D. s.263,
trc.b.14*

Nietzsche, yükselme hırsıyla yanıp tutuşanların düştüğü trajikomik durumu ifade eder: “Ah, yükseklik düşkünlüğü o kadar büyük ki. Hırslılar o kadar sık kramp geçiriyorlar ki. Düşkünlerden ve hırslılardan biri olmadığını göster bana” (Nietzsche: 2022, 72).

Fuzûlî, hırs içinde yaşayanların bahtlarının acı olacağını söyler:

*Kef-i hırs ile dâ'im dâmen-i dünyâ-yı dûn tutsan
Zamâne şûr-baht eyler seni peyveste deryâ tek / Fuzûlî, D. s.737,
muk.31*

Şeyhülislam Yahyâ, hırs sahibini idraksız bir kuşa benzetir ve o kuşun tuzağa düşmesi kaçınılmazdır. Zira yemi gören idraksız kuş, onun ardındaki tehlikeyi görmezden gelir:

*Mâl için nâ-dân olur pâ-beste-i dâm-ı belâ
Hırs-ı dâne mürğ-i bî-idrâki iltür dâma dek / Şeyhülislam Yahyâ, D.
s.215, g.190*

Nietzsche, defaatle yalnızlığa kaçılmasını önermesine karşın bu yalnızlığın kişiyi yıpratacağını da söyler. Daha önce toplumdaki kargaşadan yalnızlığa

kaçmayı tavsiye eden düşünür, burada hırs yüzünden çevresindeki insanları kaybedenlerin yalnızlığından bahseder: “Günün birinde yalnızlık seni yoracak, gururun iki büklüm olacak ve cesaretin gıncıdayacak. “Yalnızım”, diye feryat edeceksin” (Nietzsche: 2022, 73).

Fuzûlî’ye göre gönlü delip geçen oklar ardında yalnızlık bırakır. Zira o oklar gönülde kalıcı değildir. Bu tenhalık acı verici bir şeydir:

Geçdi tenden ohların tenhâ kalup dil dem-be-dem

Nâleler eyler gecen hem-demlerin etdukce yâd / Fuzûlî, D. s.426, g.63

Fuzûlî, klasik şiirde genellikle olumlanan yalnızlıktan şikâyet eder. Zira etrafından beladan başka bir şey kalmamıştır:

Yetdi bî-kesligüm ol gâyete kim çevremde

Kimse yoh cizgine gird-âb-ı belâdan gayrı / Fuzûlî, D. s.638, g.265

e. Kıskançlık

Kıskançlık, insanı en fazla aşağı çeken hislerdendir. Bunun olumlu hâli olan gıpta, bireyi ne kadar ileri taşırsa, kıskançlık da harisliğiyle kişiyi geriletir.

Nietzsche, yükselen insanların kıskanıldığını söylerken kişinin ne kadar yüksekteyse o denli kıskanılacağını da ifade eder: “Onları aşuyorsun fakat sen yükseldikçe, kıskançlığın gözü seni daha küçük görür. En fazla nefret edilen ise, uçan kişidir” (Nietzsche: 2022, 73).

Spinoza, halkın takdirini kazanmak için hileye başvurup birbirini hasetle aşağı çekmeye çalışanlardan bahseder: “Bütün insanlar halkın alkışını hile ile kazanmak istediği için, herkes başkasının şöhretini azaltmaya can atar. Bundan dolayı, yüce iyilik diye değerlendirilen şey için bir savaş söz konusu olunca, insanlar arasında birbirlerini aşağı görmek ve alçaltmak için çok şiddetli bir arzu doğar ve sonra zaferi kazanan kendi kendisine yararlı olmaktan çok başkasına zarar verdiği için övünür” (Spinoza: 2011, 389).

Descartes, haset hakkında şunları söyler: “Haset olarak adlandırılan şey, genellikle bir eksiklik; bir tabiat bozukluğunu gösterir; bu sebeple de, bazı kimseler başka insanların elde ettikleri nimete kızarlar” (Descartes: 2013, 114).

Descartes, yüksek ruha sahip olan insanların, kıskançlık duygusu üzerinde nasıl hâkim olduklarını dile getirir: “(Âlicenap kişiler) ihtiraslarının hâkimi ve efendisidirler; çünkü çok arzu etmeye degecek kadar değerli olduğunu sandıkları hiçbir şey yoktur ki edinilmesi ellerinde olmasın, insanlara karşı kine de hâkimdirler, çünkü bütün insanlara değer verirler; korkuya da hâkimdirler, çünkü erdemlerine karşı duydukları güven onlara güven verir” (Descartes: 2013, 100).

Nefî’ye göre her devirde gönül ehlini kıskanan birileri vardır:

Yoklansa her eyyâmda elbette mukarrer

Ehl-i dile bir hasm-ı tüvânâ-yı zamâne / Nefî, D. s.156, k.41

Nedim de düşmanın sitemini hafife almaya çalışır. Ama bundan muzdarip olduğunu bir savunma mekanizmasıyla ifade eder.

Düşmen ne denli saht ise de şad ol ey nedim

Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayarını / Nedim, s.164, g. 162.

SONUÇ

Bu çalışmada Nietzsche'nin ve divan şairlerinin insana dair ortak söylemleri incelenerek iki farklı kültürün içinden teşekkül eden düşüncelerin hangi bağlamlarda uzlaştığı irdelenmiştir. Bu düşünce biçimi bir pergel olarak düşünülürse iki düşüncenin de sabit ayağı insandır. Pergelin hareketli ayağı da insanın arayış kabiliyeti ve evreni algılayış gücü nispetince bir genişlikte daire çizebilir.

Nietzsche, metafiziği ve dervişâneliği reddetmesine karşın insanların manevi boşluğu üzerinde kafa yormuş; bu boşluğun kapanması için yer yer tasavvufi düşünce sistemiyle örtüşen önerilerde bulunmuştur. Nietzsche'nin bu ikilemi bazen çelişkiye düşmesine de sebebiyet vermiştir. Aslında çelişkiye düşmek de arayışın bir aşamasıdır.

İnsan, her iki söylemde de eksiktir. Bu yüzden Üstinsan/İnsan-ı Kâmile erişmeye çalışılmalıdır. Esas kurtuluş bu ülkeye erişmekle mümkündür. Aksi takdirde insan manaya erişemez ve kendi varoluş amacına ihanet etmiş olur.

İdeal insan üzerine geliştirilen söylemlerde insan, zorluklardan, acılardan, kaos ve karmaşadan kaçınmamalıdır. İdeal-makbul insana ulaşmak emek ister. Dolayısıyla çaba kaçınılmazdır. İnsan dostluk duygusundan yoksun olmamalıdır. Dostluk, fizikî yakınlığın ötesindedir. Saygınlık, övgü ve hazzın peşinde koşmak manasızdır.

Kişinin kendi yaşantısındaki açmazlar, saplanıp kaldığı döngüler, çevreden gördüğü olumsuzluklar onun ayağına kendi isteğiyle taktığı bir prangadır. Esasen bu pranganın anahtarı kişinin kendi elindedir. Dolayısıyla hedefe giden yolda en önemli kuvvet kişinin kendi içsel gücüdür.

İnsan, kendisini anlamayacak kişilerle yol yürümemelidir. Zaten yaşanan tecrübeler insanı ister istemez bu noktaya getirecektir. Toplum içerisindeki insanların çoğu özü idrak etme becerisinden yoksundur. Bu tip klasik şiirde zamane yahut ayyar diye adlandırılırlar. Bu sebeple gerekirse muhakeme ve muhasebesi için ıstırap duyduğu insanlardan kaçıp uzlete çekilmelidir. Bu uzlette yorumlar insanı mukâşefeye götürür. Nietzsche'nin pazardan kastı, mütemediyen dedikodunun, manasız tenkitlerin ve manasızlığın döndüğü bir yerdir. Toplum içindeki güçlü ve güçsüzler kendisiyle çelişen düşünceleri

yorulmak bilmeden eleştirir. Avam, gösterişe ve güce tapar. Oysa hakikatin peşindeki insan avamın değil havasın yolunu benimsemelidir. Havasın amacı kendisini öne atmak ve gösteriş değildir. Ayrıca kolay ve basit yaşam isteği de avama hastır.

İnsan gamdan kaçınmamalıdır. Zira ilerlemek zorlukların üstesinden gelmekle mümkündür. Bir nasır gibi, önce acı veren şeyler, üstüne gidilmesi neticesinde insanı güçlendirir ve onu mukavemet sahibi kılar.

Riyakâr kişilerin iffet söylemleri bir gösterişten ibarettir. Onlar, istiğna telkinlerine karşın açgözlüdürler. Erdem sahipleri, yaptıklarını karşılık beklemeksizin yapsa da riyakârlar hep karşılık umar. Yine ibadet de riya sahipleri için bir gösteriş aracıdır. Bilgi, güç kazanmak ya da rahat bir yaşam sürmek için değil, gerçeğe ulaşmak için kazanılması gereken bir erdemdir. Ayrıca bilge ve erdemliler cesur olmalı, ellerini taşın altına koymaktan çekinmemelidir. Bilgelik taslayanlarsa etraflarında yalnızca rahatsızlık uyandırırılar.

Yüksek mevki hırsı boştur. Zira taht, beraberinde birçok eksikliği ve tehlikeyi getirir. İstikbal hırsı kişiyi komik duruma düşürür.

Mevki sahipleri protokol gereği bile olsa devamlı kendi rolünü oyar. Toplum da çoğu zaman çıkarları için bu oyunculara saygı duyar rolü yapar. Haz peşindekilerden uzakta kalmak elzemdir. Yalnızlık çoğu vakit sığınılması gereken bir yer olsa da aynı zamanda insanı yıpratıcıdır. Bu yüzden insan dışarıdan ıstırap duymak yerine kendi ıstırabını tercih eder ve yalnızlaşır.

Yükselen insan toplum nezdinde kıskanılır. Bu kıskançlık kişiye en yakınlarından dahi gelebilir.

Bu mukayese sonucunda kişisel ve toplumsal birçok mefhumda ortaklık görülmektedir. Düşünen insanların, ne denli farklı toplumlar ve çağlar içinde yetişmiş olursa olsun, birçok noktada benzer görüşler geliştirebilir. Zira aklın yolu birdir. Sahteyi hakikat sanmak ne kadar aldatıcıysa, hakikati aramaya üşenmek de o kadar gaflettir. Bunu fark eden akıl derhal arayışa geçer ve insanlığa yol göstermek için düşüncelerini paylaşır. Aslında bütün söylemler insanın kendini arayışının dışı vurumudur.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Metin (2018). *Nefî Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

AYAN, Hüseyin (1990). *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

BİLGİNER, Mahmut Sadetdin (1976), *Niyâzi Divanı*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

BİLKAN, Ali Fuat (1993). *Nâbî'nin Türkçe Divânı*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

- CEVİZCİ, Ahmet (2015). *Felsefenin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- DESCARTES, Rene (2013). *Ruhun İhtirasları*, İstanbul: Sayfa Yayınları.
- DOĞAN, M. Nur (2000). *Leylâ ve Mecnun, Fuzulî*, YKY, İstanbul
- ENGİNÜN, İnci (2002). *Namık Kemal-Bütün Şiirleri*, İstanbul Dergâh: Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi-Divân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı,
- ÖMER HAYYAM (2003), *Dörtlükler*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (2019). *Nâ'îl-i Kadîm-Divân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KAPLAN, Mehmet (1985). *Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAVRUK, Hasan (2018). *Şeyhülislam Yahyâ Divânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KAZAN NAS, Şevkiye (2018). *Celîlî Divânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KILINÇ, Abdülhakim (2021). *Fuzulî Divânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- KURTAR, Senem (2009). "Heidegger'in Nietzsche Yorumu: "Son Metafizikçi" Olarak Nietzsche", *Felsefe Dünyası*, (49), s.s.196-026
- KÜÇÜK, Sabahattin (2019). *Bâkî Divânı*, Ankara: TDK.
- MUSLUOĞLU, Ferhat (2021). *Hayretî Divanı*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- NİETZSCHE, Friedrich (2022). *Böyle Buyurdu Zerdüş*, İstanbul: Koridor Yayınları.
- OKÇU, Naci (2018). *Şeyh Gâlib Divânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- PALA, İskender (2015). *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- REMHOFF, Justin (2021). "Nietzsche: Metaphysician", *Journal of the American Philosophical Association*, 7(1), s.s.117-132
- SPİNOZA, Benedictus (2011). *Etika*, Ankara: Dost Kitapevi.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmed Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (2017). *Fuzulî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları,
- TARLAN, Ali Nihat (1945). *Hayâlî Bey Divânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TOSKA, Zehra (1985). *Veysî Divânı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.